

Bíró-Balogh Tamás

Németh Lászlótól Kosztolányi Dezsőig

Olasz Sándor pályaképe

Olasz Sándor nagyon türelmes alkotó volt. Első írása a *Tiszatáj* 1969. decemberi számában jelent meg, egy recenzió Tóthpál József Tornyai János bibliográfiájáról, első kötete, *Az író öntőformái* viszont csak huszonhat évvel később, 1995-ben.

Már ez az első nyomtatásban napvilágot látott rövid írás magában foglalja szinte az egész későbbi pálya és életút főbb jellemzőit: Hódmezővásárhely – Szeged és a *Tiszatáj* – és az a módszeres és alapos tárgyilagosság, amelyen megszólal. Első kötetében szintén hasonló szintézis figyelhető meg: tárgyául Németh Lászlót választotta, akiről kimondható, mégiscsak az Olasz Sándor alkatahoz legközelebb álló magyar író volt, a nyugat-európai – elsősorban francia – mintákat kereste Németh regényszemléletében, nagyfokú elméleti fölkeszültséggel és biztos irodalomtörténeti megalapozottsággal.

Ez a türelem mindenképpen kifizetődött: a két és fél évtizedes „várakozás” után Olasz Sándor olyan irodalomtörténészként lépett kötetel a nyilvánosság elé, amely azóta is megkerülhetetlen darabja a Németh László-szakirodalomnak. Közben tanított, az egyetemen munkatársa volt Grezsa Ferencnek, és bekerült a *Tiszatáj*hoz, ahol Ilia Mihály volt a főszerkesztő. Első, már említett írása másodéves egyetemista korában jelent meg a lapban, és közvetlenül az egyetem elvégzése után lett a szerkesztőség belső munkatársa. Ahogy Ilia Mihály mondta erről az időszakról egy interjúban: „A prózát Annus Jóska csinálta, Olasz Sanyi volt a szerkesztőségi titkár-mindenes, ő mindenről tudott, ők ketten csinálták a nyomdai dolgokat.” Olasz Sándor ugyanúgy végigjárta a szerkesztőségi számlélétrát, mint Ilia Mihály: előbb munkatárs volt, majd főmunkatárs (az 1986-os betiltásig), az 1989-es visszatérés után 1996-ig főszerkesztő-helyettes, végül főszerkesztő. Közben az egyetemi tudományos fokozatokat is sorra megszerezte, tanszékvezető egyetemi tanárként ment nyugdíjba, és sorra jelentek meg kötetei: olyan összegző munkák, mint *A regény metamorfózisa* vagy a *Mai magyar regények*, három monográfia (Németh Lászlóról, Sándor Ivánról és Jókai Annáról), valamint gyűjteményes kötetek, melyekben nagyobb tanulmányait és fontosabb kritikáit fogta egybe, ilyen a *Regény múlt, regény jelen* és a *Magány és társaság között*.

Első kötetének *A prousti metaforikus írásmód az Emberi színjátékban* című tanulmányában Olasz Sándor hosszú bekezdést szentel a regény zölddisznó-motívumának. Bevallom, erről a motívumról – melynek napjainkban minden bizonnyal legismertebb használata a népszerű számítógépes játék, az Angry Birds gonoszul rőfögő zöld disznói – nem hallottam korábban, holott már a Németh-regényben is jól ismert „legendaként” szerepel.

Engedjék meg, hogy e gondolatmenet nyomán a zölddisznó-motívum nyomába eredjek. Nem mellékes szála ez a magyar irodalomtörténetnek, hiszen – ahogy Olasz Sándor is rögzítette, a Németh Lászlót regényíróvá avanszáló *Emberi színjáték*nak is az egyik fő

szervező eleme. Talán az sem lesz meglepő, hogy végül Kosztolányi Dezsőhöz fogunk eljutni. Sőt, célszerű eleve tőle indulni.

Kosztolányi *Mese a zöld disznóról* című írása a *Pesti Hírlap* 1935-ös évfolyamában jelent meg. Érdemes hosszabban idézni:

Mese a zöld disznóról

Gyermekkoromban természetesen engem is áltattak ezzel az együgyű csalimesével.

Amikor dajkám lefektetett, ágyam mellé ült s ezt kérdezte:

– Meséljek a zöld disznóról?

Én, minthogy akkoriban még semmi súlyosabb erkölcsi aggályom nem lehetett a zöld disznó vagy bármilyen egyéb disznó ellen, lelkesen szoltam:

– Mesélj.

De a dajka, aki ismerte ennek a csacsi játéknak ingerkedő csattanóját, szavamba vágott:

– Nem azt mondtam, hogy „mesélj”, hanem: „meséljek a zöld disznóról?”

Aztán elhallgatott.

Újra unszoltam a tétovázó mesemondót, s az újra csak ezt felelte. Semmi kérésre-könyörgésre nem puhult meg. Nem is mesélt nekem a zöld disznóról soha semmit.

Közben azonban zaklatott képzeletem már látta a zöld disznót. Zöld mező közepén állott, smaragdból faragott lábán, smaragdból faragott testtel, smaragdból faragott, rengő hájjal, fején valamivel halványabb smaragdkoronával, s a mesék varázsfényétől úgy tündökölt, mintha belülről millió és millió apró villanylámpa világította volna át. Szeme rubinból volt. Az a sár, melyet orrával turkált, a gyémánthoz hasonlított. Halkan rőfögött, csupa csiklandós tanulságot, oly édeset-pajkosat, mint egy Mozart-scherzo.

Meg voltam győződve, hogy ez a legszebb mese, melyet földi halandó hallhat, s a többi, melyet közölnék velem, fakó, unalmas, hajítófát sem ér. Talán innen van, hogy hamarosan ráuntam a mesékre. Nem is hittem később senkinek. Sem az embereknek, sem a disznóknak.

Sajnos sohase sikerült megtudnom, mi történt a továbbiakban a zöld disznóval, mert a mesének vége lett, minekelőtte voltaképp elkezdődött volna. Amikor felcseperedtem, mindenütt érdeklődtem utána, de senki se volt képes választ adni. Kutakodtam külföldi ismerettárakban is. Azok sem emlegették. Leveleket írogattam ide-oda, francia, amerikai barátjaimnak, akik a folklóre-val foglalkoznak, a népmesékkal és népmondákkal. Ők is ezt felelték: „A címzett ismeretlen.”

Ha számba veszem különböző kisebb és nagyobb csalódásaimat, melyek életem során értek, ez is ott szerepel, mint nem jelentéktelen tehertétel, a lajstrom legelején. Még ma is gyakran gondolok a rendkívüli sertésre, melynek nem ülhettem meg disznótorát. Valahányszor kártyát látok vagy sertéskarajt eszem, eszembe jut a zöld disznó, mely létem hajnalán azt az udvariatlanságot követte el velem, hogy felkeltette zsenge kíváncsiságomat, anélkül, hogy csak némileg is csillapította volna.

A zöld disznó meséjének motívuma a Kosztolányi-tárca szerint nagyon elterjedt volt, hiszen természetes, hogy őt is áltatták vele. Ez vélhetőleg valóban így van, mert több Kosztolányi-kortárs írásaiban lehet találni említését a zöld disznónak. Utalás szintjén előfordul pl. Füst Milán vagy Móricz Zsigmond műveiben is, de számba lehet venni olyan kortársi munkákat is, amelyekben önálló írás témájaként van jelen. Mind Kosztolányi cikke előtt jelent meg – azaz valamiképpen hathatott rá, ha máshogy nem is, a téma eleve tartásával.

Az általam ismert első zölddisznó-előfordulás Heltai Jenő *Mese a zölddisznóról* című krokija, a legismertebb irodalmi zölddisznó-motívum azonban valóban Németh László

Emberi színjáték című regényében fordul elő, amely könyv alakban ugyan csak 1944-ben jelent meg, de először 1929-ben a *Napkeletben* látott napvilágot folytatásokban (januártól decemberig), így Kosztolányi akár ismerhette is.

Az értelmezések középpontjába nemcsak azért került ez a mű, mert Németh első megjelent regénye, hanem mert a jól kimutatható Proust-utalásai és a rejtett freudista elméletek a nyugat-európai modernitás történetéhez kapcsolják; számunkra pedig azért különösen fontos, mert a regény egyik szereplőjével együtt minket is fölvilágosít a csalimese eredeti céljáról.

A zöld disznó Németh regényének „vezérmotívuma”, „pszichológiai refrénje”, illetve „epikai ríme”, „mitikus motívuma”; olyan szó, ami már maga is egyféle „mágikus névként” működik. A sajátos gyermeki világszemléletet kialakító apai meséből eredő, s végül egy nagy költeményben is testet öltött „zölddisznó-legenda” több szinten szövi át a regényt: „a gyermekkor naivan lírai atmoszféráját érzékeltetve jelenik meg az emberi kapcsolatok titkos sűrűjében szintetizáló motívumként a Zölddisznó meséje”, amely „mint művészi szimbólum nemcsak a régi fantázia nyomait hordozza, hanem a freudi szublimáció-elmélet szerint újat is jelent. A regényben a megismerés, felfedezés folyamatát, a tudatfejlődés fokozatait hivatott ez a motívum művészi érzékeltetni.” A zölddisznó-játék végeredménye az lesz, hogy Zoltán elkezd írni, azaz a képzeletét használja.¹

Erős rokonságot mutat a Kosztolányi-tárcával Karinthynek egy írása is, melyben konkrétan éppen a Kosztolányi által is megírt, végtelenségbe nyúló csalimesét idézte meg: az *Arab irodalom* című paródia először 1915-ben jelent meg, majd Karinthy életében még két kötetében.

Az *Ezeregyéjszaka* meséinek közvetlen megidézésével Karinthy a zöld disznó csalimeséjének lényegére is rávilágít: Seherezádé története a soha véget nem érő mesélés modellje. Ahogy Karinthy is írja: Seherezádé, „hogy meghosszabbítsa a halálos ítéletét, melyet fejére kimondtak”, mindennap új mesével áll elő, melyet azonban nem mond végig, s így a következő napon is mesélnie kell. A túlélés egyetlen módszere tehát a folyamatos mesélés, a történetek kitalálása, végső soron az alkotás maga. Seherezádé – aki önként vállalkozott a feladatra – így voltaképpen az író ősi mintája. A minduntalan újra kezdődő történetmondás kényszere pedig a képzelet működtetésére ösztönöz, azaz gyakorlatilag „írónevelő” hatása van. Ahogy az Kosztolányi tárcájában is áll: mivel másoktól soha nem hallotta a mesét, magának kellett kitalálnia – legalábbis részben – azt.

Itt érdemes visszakanyarodni magára a Kosztolányi-írássra, amely így zárul:

Ebbe ma este se tudok belenyugodni. Nem érdekel immár, hogy a politikában vannak-e jelszavak, és az sem, hogy valaki milyen nemzetközi díjat vagy hány évi fegyházat kap irodalmi érdemeiért. De a zöld disznó elintézetlen ügye annyi év múltán még mindig élénken érdekel.

Meg kellene írni egyszercs igazi, hiteles történetét. Ezzel valóban emberi kötelességet teljesítenének. Ötletnek se volna rossz. Üzletnek pedig – úgy vélem – ragyogó. Gondolják meg, hogy legalább tizennégy millió ember él a föld hátán, akit velem együtt annak idején rúttal becsaptak vele. Ezek valamennyien megvásárolnák a könyvet, s lázasan olvasnák a zöld disznóról szóló mesét.

Csakhogyan van-e olyan tehetség, aki ennyi felcsigázott várakozást ki tudna elégíteni? Azt hiszem, ilyen nagy író nincs is a világon.

1 Ebben a bekezdésben az alábbi tanulmányokból idéztem: Füzi László: *Alkat és mű. Németh László 1901–1975*. Pozsony, 2001. 122. – Cs. Varga István: *Üdvösségarc és önmegváltási kísérlet. Az önápoteózis legendája: Emberi színjáték*. In Uő.: *Tanújelek. Tanulmányok Németh Lászlóról*. Bp., 1987. 28–58. – Olasz Sándor: *Egy „erkölcsi beállítási félkegyelmű”*. Az *Emberi színjáték*. In Uő.: *Az író öntőformái. Nyugat-európai minták Németh László regényszemléletében*. Tatabánya, 1995. 41–58.

Ez szinte nyílt felszólítás volt arra, hogy valaki megírja a zöld disznó addig soha el nem mesélt történetét. Kosztolányi rá is játszik erre, „ötletnek se volna rossz”, írja, „üzletnek pedig [...] ragyogó”. Érződik persze az (ön)írónia a sorok mögött.

A felhívás eredményes volt: hamar megérkezett az első meseátirat, Kátay Béla *A zöld disznó meséje* című írása pár hónappal később ugyanott, a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* látott napvilágot; a megjelenés helye még nyilvánvalóbbá teszi a két írás közötti közvetlen kapcsolatot. Kátay után pedig még többen éltek az ötlettel, és írták meg a zöld disznó nem létező meséjét: 1937-ben jelent meg Rákóczi Ilona *Mese a zölddisznóról* című könyve, Végh György szintén *Mese a Zöld Disznóról* címmel 1943-ban, Horgas Béla *Mesélek a Zöld Disznóról* címmel 1974-ben szentelt neki önálló kötetet, a legismertebb mesefeldolgozás azonban először nem könyvben, hanem a tévéképernyőn jelent meg: Bálint Ágnes Mazsolája generációk zöld malaca volt; a kesztyűbábsorozatból később pedig könyv, könyvek is lettek.

A zölddisznó-motívum használata tehát éppen azon a korszakon ível át, amivel Olasz Sándor irodalomtörténészként foglalkozott: a huszadik század egészén.

Előadásom elején Olasz Sándor türelméről szóltam. Erre a türelemre jellemző még az is, hogy nem minden írását gyűjtötte kötetbe. Viszont szakirodalmi munkásságának bibliográfiája bárki számára elérhető a Modern Magyar Irodalom Tanszék honlapján, több mint ötszáz tétel. Ez egyszer talán nyomtatásban is napvilágot lát majd, s akkor talán egy fiatal recenzens vállalhatná az ismertetését; azt hiszem, a *Tiszatáj* örömmel közölné ezt a cikket.

Utolsó alkotói korszakában – amikor a munka adott neki erőt a betegségben – olyan összegző munka is a nevéhez kötődik, mint a Szeged városmonográfia 5. kötetében az 1945 utáni irodalmi áttekintés. Két újabb gyűjteményes kötetet is összeállított, ezek megjelenését azonban már nem érthette meg. A Németh Lászlóról szóló írásainak újabb gyűjteményét *A nyugati igény* címmel tavaly adták ki, a másikat, a kortárs irodalom tárgykörében írt újabb tanulmányait és tanulmányértékű kritikáit adó kötet azonban még mind a mai napig – kiadói támogatás hiányában – megjelenésre vár. Ezek az utolsó korszakban született írások a magyar irodalomkritika élvonalába tartoznak: Olasz Sándor talán legjobb írásai ezek. Remélhetőleg ez a kötet is mielőbb napvilágot lát. Fontos könyv lesz.

Készült a TÁMOP–4.2.1/B–09/1/KONV–2010–005. támogatásával.